

Економіка та становлення нової системи господарювання

Геєць В.М., акад. НАН України

Скрипниченко М.І., канд. екон. наук

Інститут економічного прогнозування НАН України

ВІД ЕКЗОГЕННО ЗАЛЕЖНОЇ ДО ЕНДОГЕННО ОРІЄНТОВАНОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Наведено резюме наукового звіту за підсумками виконання НДР “Стратегія розвитку економіки України на середньостроковий період”, у рамках якої досліджено теоретичні питання і наведено практичні результати економічної політики України (1990–2002 рр.) і країн світу щодо реалізації стратегії стабільного економічного розвитку та їх наслідків з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників, що зумовлюють державне регулювання, стан та перспективи розвитку національної економіки. В результаті виконаного дослідження запропоновано обґрунтування стратегії переходу від існуючої екзогенно залежної моделі трансформації економіки України до переважно ендогенно орієнтованої, спрямованої на реалізацію інноваційної стратегії економічного розвитку, що дозволяє підвищити її внутрішню міжсекторну і міжгалузеву збалансованість, досягти розширення соціальної бази реформування, зменшити ступінь залежності від негативного впливу зовнішніх шоків та стабілізувати економічне зростання в довгостроковій перспективі.

Тривалий спад і стагнація економіки України протягом 1990–1999 рр., незважаючи на результати економічного зростання у 2000–2002 рр., продовжують ставити питання щодо життєздатності і стійкості української економіки у сучасній світогосподарській системі, передусім у довгостроковому відношенні, та здатності протистояти і долати масштабні загрози стабільного розвитку, що накопичилися за минулий трансформаційний період (значний зовнішній борг, недоінвестування, “проїдання” основного капіталу і залучених фінансових ресурсів, деградація інфраструктури, ненадійність соціальних систем тощо) та ризиків, які вже чітко прослідковуються у перспективі (боротьба за традиційні ресурси розвитку, геополітична та економічна напруженість, нові тенденції у світогосподарській системі, дедалі жорсткіші умови міжнародної конкуренції та ін.). Саме тому головною проблемою найближчого та подальшого майбутнього постає визначення домінанти розвитку

економіки України в контексті її подальшої інтеграції в структури світового господарства. Специфіка сучасного стану економіки країни, нерівномірність і переважно нестационарний розвиток більшості соціально-економічних процесів на фоні розгортання нової хвилі глобалізації і перерозподілу сфер впливу у світовій економіці, її реструктуризації і формування нових економічних систем вимагають розробки стратегії ефективного соціально-економічного розвитку України на середньо- та довгостроковий період.

По суті, середньострокова перспектива для України – це період не трансформації і виживання, а перш за все період формування основ розвитку економіки на нових інноваційно-технологічних та інституційних складових. Загальні передумови такої стратегії розвитку полягають у суттєвій зміні функцій і ролі держави в регулюванні економічних процесів [1–7]. У затверджених Урядом України “Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки” наголошується на “практичній реалізації завдань довгострокової стратегії, яка має забезпечити міцне підґрунтя України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку” [8, с. 7].

Відповідно до завдань та проблем сьогодення в Інституті економічного прогнозування НАН України у відділі моделювання економічного розвитку досліджено теоретичні питання і проаналізовано практичні результати економічної політики України (1990–2002 рр.) та ряду інших країн світу з перехідною економікою щодо реалізації стратегій стабільного економічного розвитку та їх наслідків з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників та обґрунтуванням перспектив розвитку національної економіки. Як напрямок розгортання ефективної економічної політики щодо стійкого розвитку економіки України у першому десятиріччі XXI ст. запропоновано нову стратегію економічного розвитку. Метою проведеного дослідження була розробка складових стратегії та варіантних середньострокових прогнозів розвитку економіки України зі здійсненням необхідного обґрунтування щодо змін в економічній політиці, спрямованій на забезпечення економічного зростання.

За результатами досліджень вперше проведено систематизацію причин та характерних особливостей формування переважно екзогенно залежної моделі економіки України. За допомогою економічного аналізу визначено, що поступове посилення дії зовнішніх факторів економічного розвитку протягом пострадянського періоду визначали такі головні складові: розпад СРСР і Ради економічної безпеки (РЕВ) через хаотичний злам планово-адміністративної системи господарювання та руйнування міжрегіональних виробничо-техно-

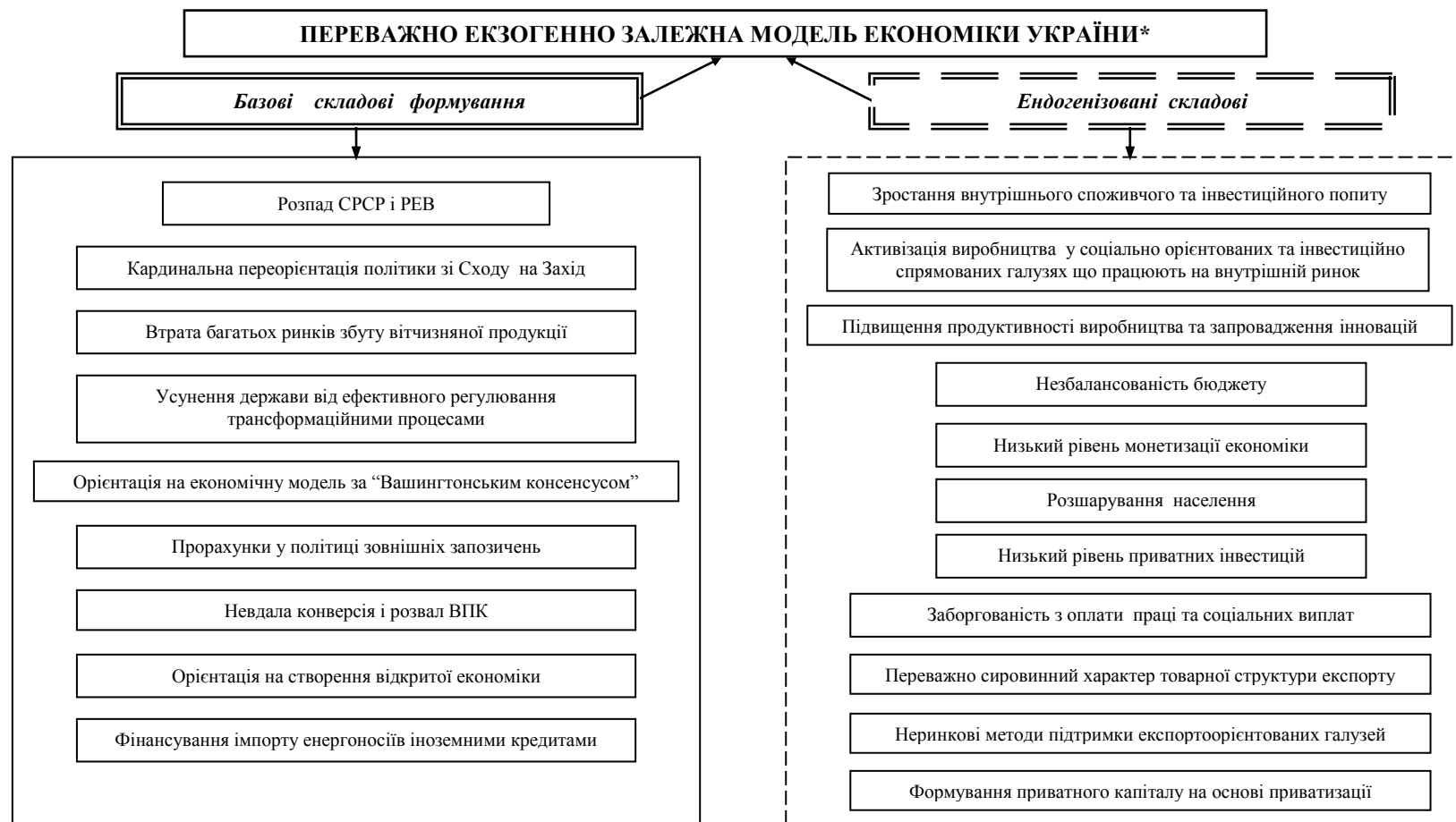
логічних і фінансових зв'язків; кардинальна переорієнтація зовнішньоекономічної політики зі Сходу на Захід та втрата багатьох ринків вітчизняної продукції; орієнтація на економічну модель реформування за “Вашингтонським консенсусом” і стереотипними рекомендаціями міжнародних фінансових організацій – основних зовнішніх кредиторів; домінування екзогенного впливу Росії як основного торговельного партнера і монополіста постачання критичного імпорту стосовно передусім енергоносіїв; неупорядкована конверсія і розвал ВПК з першочерговим врахуванням вимог НАТО і міжнародних військових організацій. У 1994 р. було проголошено стратегію розвитку економіки України [9], яка також містила у собі певні чинники екзогенізації: визначення за мету поступового утвердження відкритої економіки, що поглибило економічні проблеми в умовах недотримання балансу між відкритістю економіки та ступенем розвитку внутрішнього ринку; переорієнтація з ринків колишніх республік СРСР на ринки західних держав внаслідок збільшення зовнішніх запозичень, платоспроможність на яких підтримувалася зростанням нефакторного доходу, що збільшувало заборгованість України перед зовнішніми кредиторами та формувало фінансову нестабільність у довгостроковому відношенні на фоні стрімкого розриву господарських зв'язків, сировинної структури експорту та низької конкурентоспроможності промислових товарів; фінансове забезпечення імпорту енергоносіїв за рахунок іноземних кредитів, у тому числі і кредитів МВФ, як “менш економічно деструктивний шлях”; “ставка на конструктивну підтримку світового співтовариства, міжнародних організацій, зокрема МВФ та СБ” при проведенні трансформаційних перетворень шляхом використання в якості якоря стабілізації валютного курсу, що призводило до негативного співвідношення між експортом та імпортом на користь останнього, а також формування буржуазії компрадорського спрямування. Спроби реалізації цієї (однієї із перших) та ряду інших стратегій переходу України до ринкової економіки протягом 1994–1999 рр. зазвичай супроводжувалися: значно затягнутими у часі радикальними економічними реформами, які мали половинчастий характер; відсутністю національної еліти, яка володіла б професійними знаннями щодо діяльності в умовах ринкового середовища та відповідним чином організованого суспільства; відставанням у створенні інституційних умов реформування; недостатністю професійних кадрів як у бізнес-сфері, так і державному керівництві на всіх рівнях; нераціональним витрачанням коштів, у тому числі іноземних кредитних ресурсів для структурної перебудови та реформування економіки; переважно ресурсовитратним характером виробництва; значним дефіцитом бюджету, що хронічно перевищував заплановану межу і наявні можливості фінансування; накопиченням критичного зовнішнього держав-

ного боргу і браком міжнародних валютних резервів НБУ; широкомасштабною доларизацією економіки, що було результатом недовіри як до владних інститутів, так і до політики, яку вони здійснювали (рис. 1).

На цьому фоні екзогенна залежність економіки України поступово посилювалася, передусім через неефективну політику у сфері зовнішніх запозичень та поглиблення економічної і політичної залежності від вимог МВФ і окремих країн – зовнішніх кредиторів, енергозалежність та імпорт енергоносіїв за рахунок іноземного фінансування, а також поглиблення структурних диспропорцій у виробництві під впливом зовнішнього попиту, звуження місткості внутрішнього ринку, імпорту низькотехнологічних інвестиційних та неякісних споживчих товарів; вимушено неефективної структури експорту; надмірного адміністрування валютного ринку і неповернення експортної виручки з-за кордону; недиверсифікованого продажу стратегічних об'єктів приватизації нерезидентам тощо. Водночас паралельно функціонували й ендогенізовані складові розвитку (див. рис. 1). Негативними наслідками екзогенізації і гальмування ефективних внутрішніх чинників розвитку стали: формування в Україні олігархічної економіки із задоволенням передусім кланових інтересів на шляху до використання ренти; нераціональна податкова система; неефективна інвестиційна політика і несприятливий інвестиційний клімат; слабка банківська система, нерозвинений фондовий ринок; високий рівень неофіційної економічної діяльності; низький рівень капіталізації економіки; збереження низької конкурентоспроможності економіки; порушення кругообігу і незбалансованість матеріальних та фінансових потоків; значна кредиторська та дебіторська заборгованість; невідповідність змін між рівнями продуктивності та оплати праці; надмірна поляризація в диференціації доходів населення і непомірний рівень бідності; втеча фінансового і людського капіталів за кордон; відсутність можливості здійснення своєчасних протекціоністських заходів щодо регулювання зовнішньоекономічної діяльності та постійні спроби втручання у здійснення зовнішньоекономічної діяльності з боку, перш за все, міжнародних фінансових організацій (рис. 2).

Незважаючи на це (і навіть всупереч цьому) за наслідками передусім фінансової кризи 1998 р. та сприятливої зовнішньоекономічної ситуації 1999–2000 рр., в останні роки розвиток економічної ситуації в Україні характеризувався ростом ключових макроекономічних показників (у 2000 – 2001 рр. позитивна динаміка ВВП відповідно складала 5,8 % та 9,1 %). За попередньою оцінкою Держкомстату України, за підсумками 2002 р. ріст ВВП склав 4,1 відсотка. Цьому сприяв також десятирічний період ринкової трансформації в економіці України. Практично було демонтовано механізми командно-адміністративної системи господарювання, ліквідовано загальний дефіцит товарів і послуг, суттєво розширено їх асортимент. Почалися інституційні ринкові перетворення, з'явилися паростки громадянських інститутів на фоні

*Екзогенізація економіки – процес посилення впливу зовнішніх факторів на соціально-економічний розвиток країни.

Рис. 1. Складові екзогенно залежної моделі економіки України

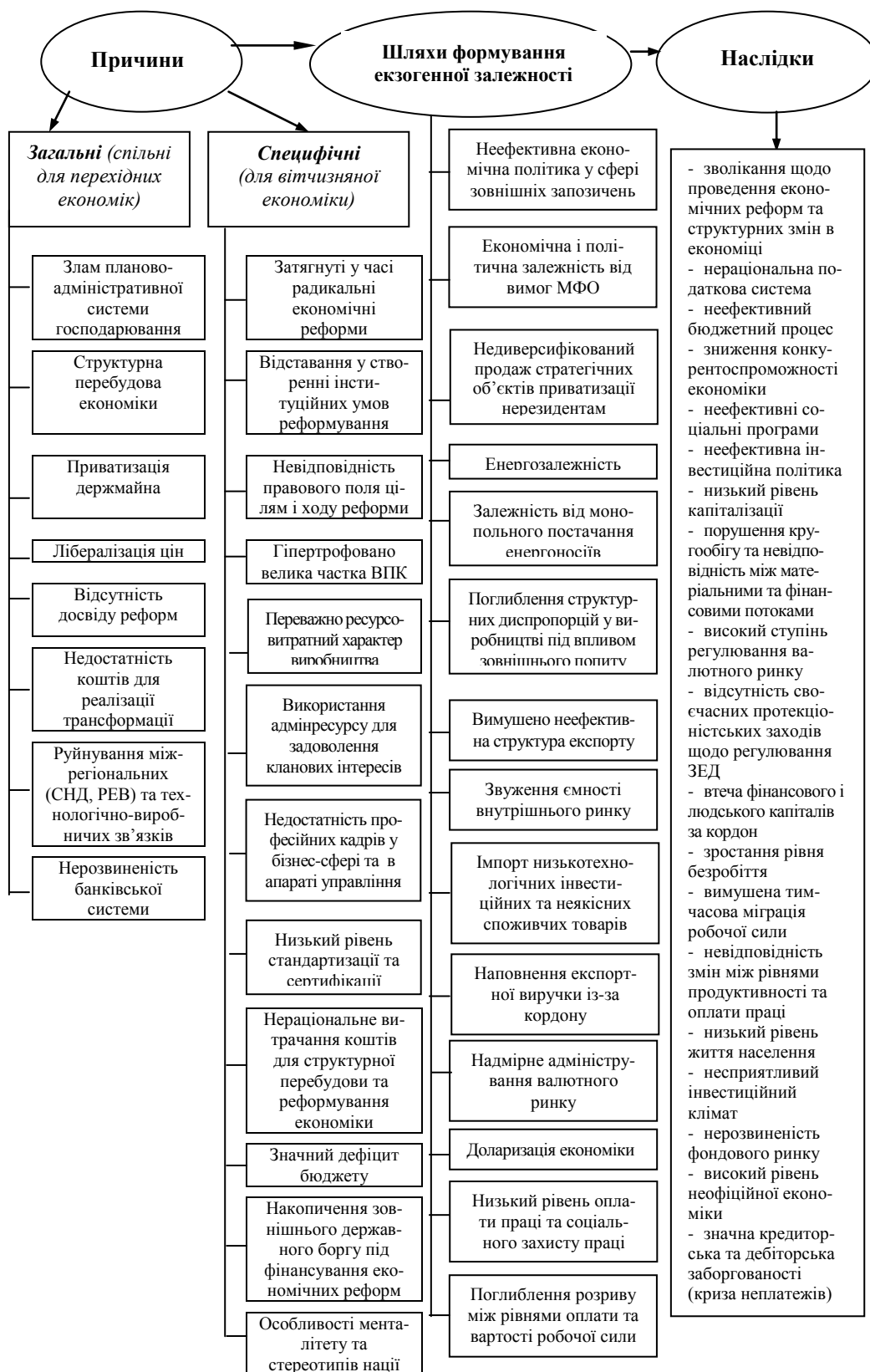

Рис. 2. Передумови та наслідки екзогенізації економіки України

економічного зростання за рахунок використання у 1999–2002 рр. вільних виробничих потужностей. Поступово укріплювалася тенденція щодо зростання валових інвестицій після їх тривалого щорічного спаду. В окремих складових поліпшилися умови зовнішньоекономічної діяльності та інтеграції вітчизняної економіки у світовий економічний простір. Забезпечено більш сприятливий валютний режим і врівноважений обмінний курс (у порівнянні з 1996–1997 рр., коли обмінний курс був надмірно ревальвований). Почався процес переорієнтації грошових потоків у реальний сектор економіки, насамперед внаслідок ліквідації фінансової піраміди ОВДП і збільшення довіри населення до банківської системи. Спостерігається деяке зростання рівня монетизації економіки в умовах утримання помірних середньорічних темпів інфляції. Значно зменшився рівень бартеризації економіки та негрошових форм розрахунків. Закладено основи багатокладної економіки, здійснюються процеси розширення корпоративного та приватного секторів економіки. Посилюються процеси дерегуляції економічної діяльності у сфері малого бізнесу. Створено умови для активізації особистої ініціативи громадян, відбувається становлення класу підприємців, які формують основи майбутнього добробуту нації, поступово реалізуються процеси адаптації підприємств до функціонування в перехідних умовах. Покращилися методи адміністративного управління економікою з боку уряду на фоні розв'язання окремих бюджетних проблем та започаткування окремих елементів конкурентних відносин між олігархічними угрупованнями, які першочергово присвоювали ренту від торгівлі газом, нафтою, електроенергією, вугіллям.

Разом з тим, прогнози розвитку економіки вже на 2003 р. свідчать, що перша хвиля економічного зростання в Україні поступово спадає, оскільки до цього були переважно задіяні екстенсивні фактори розвитку, які були нагромаджені в основному попередньою адміністративною системою. Хоча у 2002 р. зростання триває в умовах заміни переважаючого впливу зовнішніх факторів над внутрішніми, однак поступово загострюються протиріччя між формуванням кінцевого попиту і можливостями його задоволення за рахунок внутрішнього виробництва – кінцеві галузі економіки мають низьку конкурентоспроможність і застарілу виробничо-технологічну базу. Водночас розвиток економічної ситуації характеризується впливом дестабілізуючих процесів за напрямками, що сформувалися у попередні роки і можуть ще погіршити динаміку економічного зростання: закріпленням сировинної спрямованості виробництва і експорту при посиленні диференціації доходів у переробній промисловості та орієнтованих на експорт видах економічної діяльності; зростанням енергоємності економіки та її залежності від постачання енергоносіїв із-за кордону; очікуванням цінової нестабільності та негативного впливу непередбачуваних інфляційних (дефляційних) змін; продовженням поширення впливу монопольних і корпоративних інтересів на ціновий пере-

розподіл прибутку між галузями економіки (передусім на користь ПЕК, АПК та особливо і, в першу чергу, на користь посередницьких підприємств); збереженням низьких темпів розвитку малого і середнього бізнесу; повільним просуванням у напрямку реформування ринку праці із наявністю значного рівня прихованого безробіття; накопиченням морально зношеного і застарілого виробничого капіталу; збереженням обсягів неофіційної економічної діяльності. З огляду на тимчасовий характер дії факторів зростання в минулі роки для забезпечення економічного зростання в довгостроковому відношенні необхідна активізація нової хвилі росту, що ґрунтується на новій економічній стратегії на основі залучення довготривалих факторів зростання, що *повинні мати передусім ендогенізовану природу і які, по суті, формують ендогенізовану модель росту економіки.*

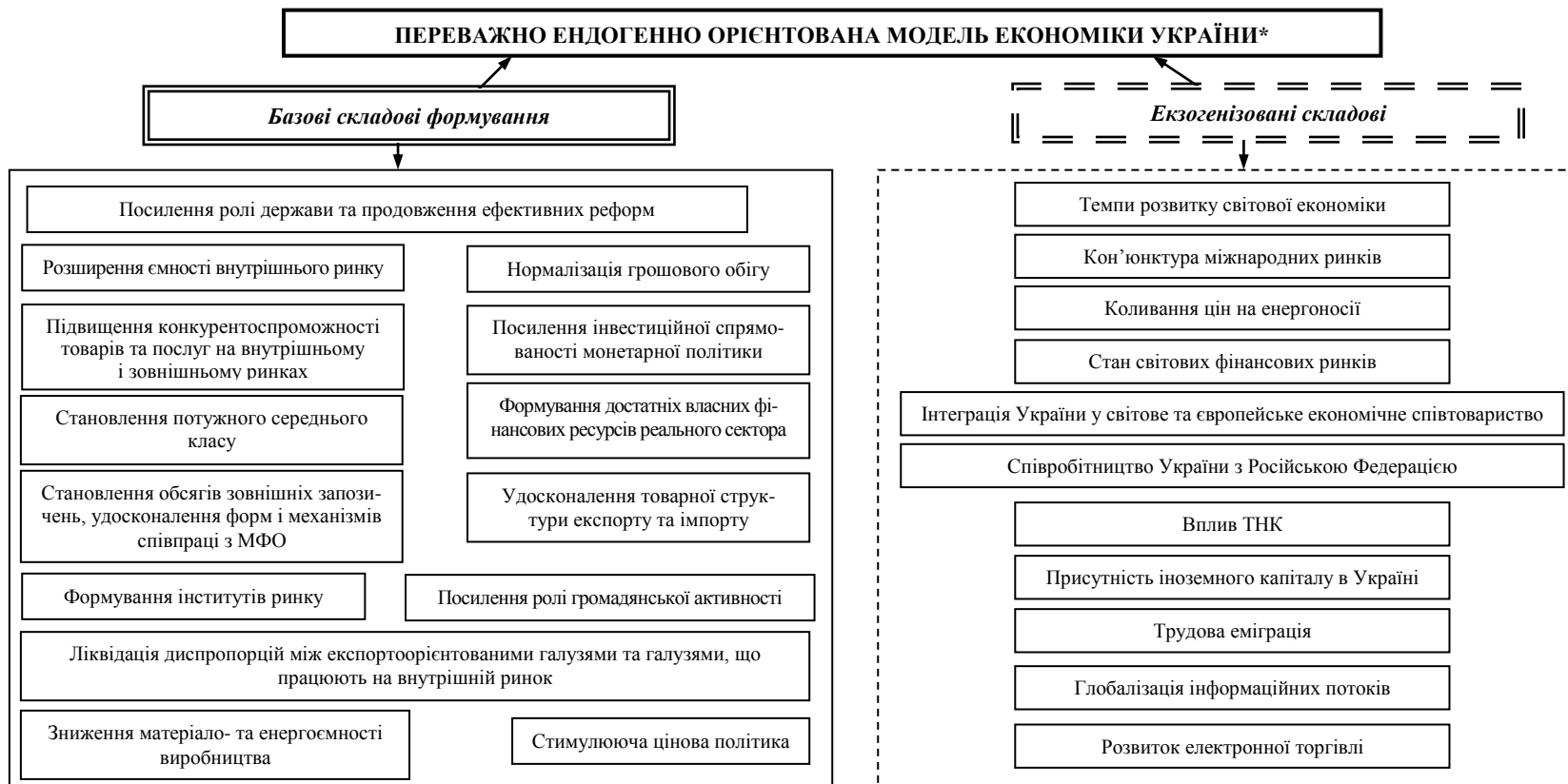
Аргументами на користь переходу до ендогенізованої моделі слід вважати необхідність: дотримання здорової національної стратегії, яка має ґрунтуватися на досить незалежній економічній політиці забезпечення стабільного розвитку із одночасним вирішенням задач щодо входження у глобальне світове середовище на партнерських засадах і виваженій оцінці наслідків зовнішньої фінансової допомоги та кредитних зобов'язань; розвитку громадянського суспільства на самоуправлінських засадах патерналістської держави, що створює мотивацію до формування середнього класу та активної інноваційної діяльності; зменшення залежності темпів росту економіки від коливань зовнішнього середовища (світових фінансових, товарних ринків, тощо); розширення соціальної бази реформ (зменшення безробіття, підвищення рівня заробітної плати та соціального захисту); запобігання відтоку за кордон найбільш продуктивної робочої сили та науково-технологічної наукової інформації як основного фактора поступового переходу до постіндустріального розвитку; стимулювання внутрішніх ресурсів розвитку і внаслідок цього здійснення при необхідності структурно-інвестиційних маневрів на користь галузей та сфер діяльності, що визначають перспективи розвитку з урахуванням реальної економічної ситуації; формування ефективних структурних пропорцій зовнішньої торгівлі України і зменшення ступеня залежності від зовнішніх товаровиробників, оскільки поглиблення неефективності її структури та збереження існуючих невідповідностей загальним закономірностям розвитку світової торгівлі сприятимуть остаточному перетворенню держави на сировинний придаток розвинених країн; поліпшення добробуту населення на основі підтримки мотивації до високопродуктивної праці та згладжування протиріч, що склалися в суспільстві між різними соціальними групами. В цілому ендогенізована модель трактується авторами як економічна модель розвитку, орієнтована на якомога повніший (оптимальний в існуючих економічних умовах) ступінь ефективного використання внутрішніх ресурсів, у першу чергу людських, науково-технологічних, фінансових (запозичене фінансування) і факторів розвитку щодо захисту націо-

нальних інтересів в умовах глобалізації на основі впровадження інновацій у пріоритетних сферах діяльності, формування та ефективного використання інтелектуального капіталу, а також запровадження рівноправних партнерських зовнішньоекономічних взаємовідносин.

На основі критичного аналізу сьогоденної переважно екзогенно залежної моделі обґрунтовано стратегію розвитку економіки України в середньостроковій перспективі, що принципово відрізняється від існуючої, яка спрямована на посилення впливу внутрішніх чинників економічного розвитку і дозволяє за умов їх дотримання реалізувати перехід до іншої, переважно ендегенно орієнтованої моделі, яка могла б забезпечити високий рівень конкурентоспроможності, ефективний розвиток і на цій основі високі темпи росту економіки протягом тривалого періоду [див. 3, 4; 10–12]. Відповідно до цього зроблено спробу визначити напрямки та окреслити її зміст. Запропоновано трактовку ендегенізованої моделі економіки як такої, що: надає імпульс для підтримки високого потенціалу розвитку (інтегрованими показниками при цьому є конкурентоспроможність країни у світі та показники розвитку людського потенціалу) і на цій основі – високі темпи росту на довгостроковий період; пов'язана з прискореними темпами росту виробництва високотехнологічної продукції і послуг; забезпечує ефективне використання внутрішніх ресурсів та оптимальне поєднання внутрішніх і зовнішніх ресурсних джерел (зокрема інвестиційних, науково-технологічних та фінансових) за умови дотримання з достатньою ймовірністю порогових показників національної економічної безпеки; враховує чинники і тенденції розвитку процесу світової глобалізації, дозволяє уникати найбільш небезпечних її наслідків, досягати компромісів та використовувати позитивні сторони; приділяє основну увагу внутрішнім процесам та внутрішній інтеграції економіки і суспільства як засобам протидії зовнішньому тиску, формування і реалізації ефективної національної економічної, соціальної, і культурної політики, досягнення випереджаючого синергетичного ефекту (віддачі поточних і капітальних витрат) при 10–12-кратному стартовому відставанні від розвинених країн за рівнем ВВП та продуктивності праці. При цьому в запропонованій моделі економічного розвитку паралельно діятимуть і певні екзогенізовані складові (рис. 3).

У результаті досліджень *обґрунтовано складові стратегії* переходу до переважно ендегенно орієнтованої моделі розвитку економіки України (рис. 4) та визначено фактори, що пов'язуються, в першу чергу, з ендегенізацією економічного розвитку: активізацією внутрішнього попиту; прийняттям стабільного та зваженого податкового законодавства; розвитком освіти на інноваційній основі та підвищенням інтелектуалізації суспільства; відновленням виробничого апарату; зростанням реальних доходів суб'єктів економічної діяльності; сприянням розвитку імпортозаміщуючих виробництв; впровадженням енергозберігаючих технологій; переходом до сучасних стандартів у

*Ендогенізація економіки – процес активізації внутрішніх факторів та зменшення негативного впливу зовнішніх чинників на соціально-економічний розвиток країни

Рис. 3. Складові ендогенно орієнтованої моделі економіки України

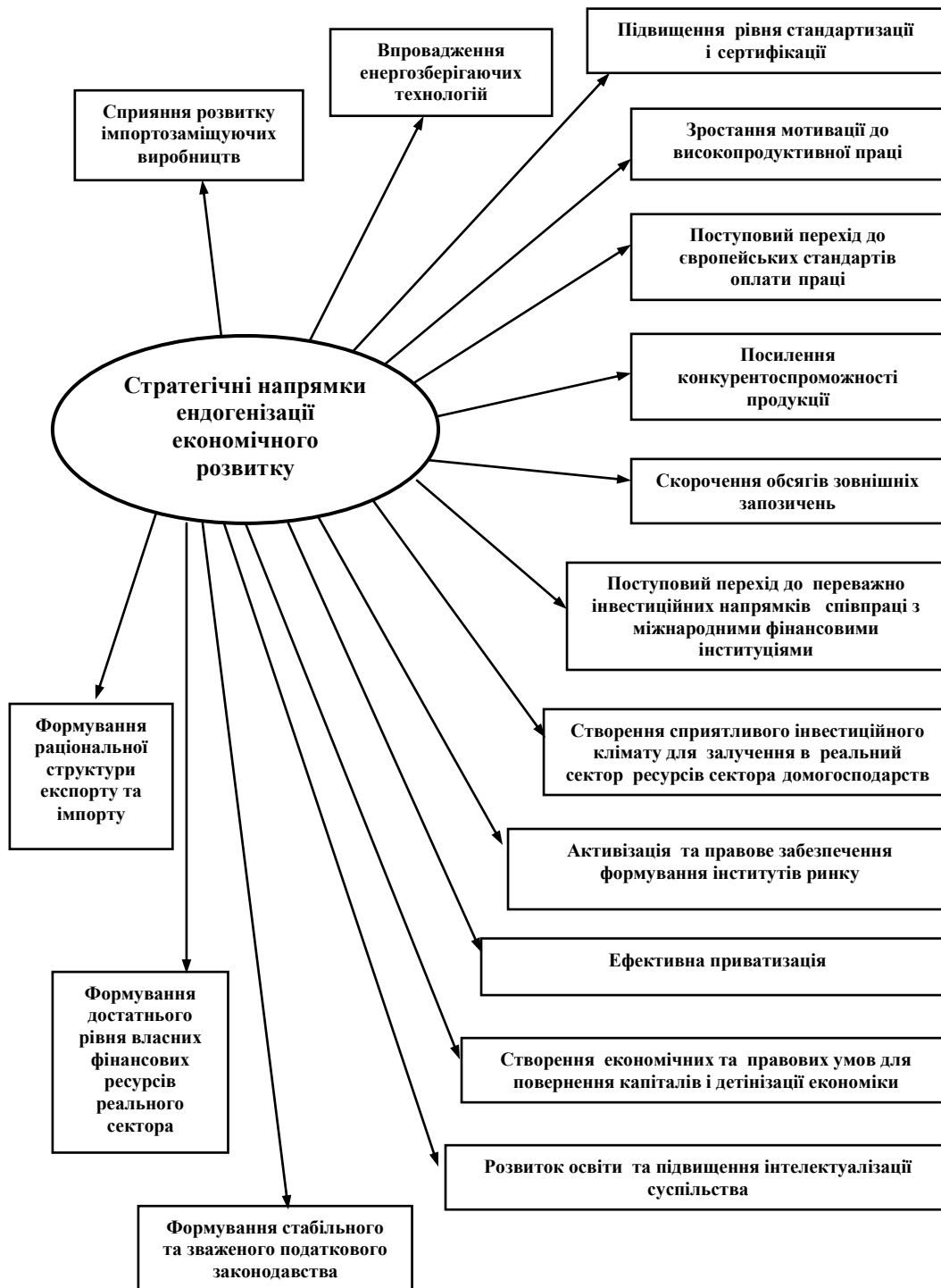

Рис. 4. Складові стратегії переходу до переважно ендогенно орієнтованої моделі розвитку економіки України

системі оплати праці; посиленням конкурентоспроможності; поступовим переходом до переважно інвестиційних напрямків співпраці з МВФ та СБ; створенням сприятливого інвестиційного клімату для розвитку реального сектора внутрішніх ресурсів сектора домогосподарств, банківського сектора; активним законодавчим формуванням інститутів ринку капіталу; активізацією фондового ринку та ринку цінних паперів; зростанням капіталізації та інвестиційної активності; відновленням інвестиційного попиту суб'єктів господарювання; ефективною приватизацією з інвестиційними зобов'язаннями; розширеним використанням механізмів оренди та лізингу; створенням економічних і правових умов для повернення капіталів; дотриманням раціональної структури експорту та імпорту; формуванням у працездатного населення мотивації до високопродуктивної праці на основі поступового наближення рівня оплати праці до вартості робочої сили.

Ми вважаємо, що сам по собі характер моделі (екзогенно залежна чи переважно ендогенно орієнтована) ще не гарантує її ефективності, тому виділено такі критерії, за якими можна розрізнити ці типи моделей: відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП; окремі показники національної економічної безпеки (доки вони не перевищують порогові значення, модель вважається переважно ендогенно орієнтованою); фактична або очікувана ступінь залежності темпів економічного росту країни від коливання зовнішніх чинників (попиту, цін, обмінного валютного курсу, експортно-імпортного мита тощо); частка іноземних фірм (у тому числі ТНК) на внутрішньому ринку даної країни або даної країни на ринках інших країн. Шляхом економічного аналізу зроблено два важливі висновки: а) перехід до ендогенізованої моделі розвитку не обов'язково пов'язаний із скороченням частки зовнішньоторговельного обороту у ВВП; б) вибір переважно ендогенно орієнтованої моделі ґрунтується на застосуванні стратегії випереджаючого розвитку для даної країни (що потребує подальших досліджень).

Теоретико-методологічні результати, практичні висновки та запропоновані методичні новації щодо удосконалення стратегічних складових і напрямків стабільного економічного розвитку, оцінки та результати прогнозних розрахунків можуть використовуватись як шляхи та інструменти визначення альтернативних способів розв'язання проблем економічного розвитку і пошуку ефективних рішень на державному рівні, а також для поглиблення аналізу та покращання технології прогнозування розвитку економіки, що являють одну із найважливіших макроекономічних проблем, опрацювання варіантних прогнозів розвитку економіки України, обґрунтування шляхів та джерел їх досягнення.

За матеріалами наукових досліджень підготовлено колективну монографію “Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні”.

Перспективи розвитку викладених у колективній монографії стратегічних підходів щодо ефективного соціально-економічного розвитку України за

переважно ендогенізованою економічною моделлю пов'язані із подальшим обґрунтуванням системи макромоделей ендогенного зростання, розробкою на її основі інструментарію аналізу та варіантного прогнозування стійкого розвитку економіки України на довго- та середньострокову перспективу.

Література

1. Белоусов А.Р. Эффективный экономический рост в 2001–2010 гг.: условия и ограничения // Проблемы прогнозирования. – 2001. – № 1. – С. 27–45.
2. Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.
3. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання. – К.: Ін-т екон. прогнозув., 2000. – 334 с.
4. Иноземцев В.Л. Пределы догоняющего развития. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2000. – 295 с.
5. Колодко Г. Глобализация и сближение уровней экономического развития // Вопросы экономики. – 2000. – №10. – С. 87–99.
6. Управление социально-экономическим развитием России: концепции, цели, механизмы / Рук. авт. кол.: Д.С.Львов, А.Г.Поршнева; Гос. ун-т упр., Отд-ние экономики РАН. – М.: ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2002. – 702 с.
7. Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П.Колесова, М.Н.Осьмовой. – 3-е изд. – М.: Изд-во “Флинта”, 2001.
8. Послання Президента України до Верховної ради України “Європейський вибір” Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки // Урядовий кур’єр. 2002. 4 червня.
9. Шляхом радикальних реформ. Звернення президента України до Верховної Ради, 11 жовтня 1994 року. / В кн.: Леонід Кучма. Вірю в український народ – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2000. – С. 25–37.
10. Barro R.J. Economic Growth in a Cross Section of Countries // Quarterly Journal of Economics. – Printed in the USA, 1991. – P. 407–443.
11. Mankiw N.G., Romer D., Weil D. N. A Contribution to the Empirics of Economic Growth / Quarterly Journal of Economics. – Printed in the USA, 1992. – P. 407–438.
12. Romer D. Advanced macroeconomics. – McGraw – Hill Companies: Printed in the USA, 1996. – 540 p.